

Mezâkî Divanı'nda Kozmik Âlem

The Cosmic World in Mezâkî Divan

Öz

İşlay Pınar ÖZLÜK*

*Dr. Öğretim Üyesi, Kırkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırkkale, Türkiye, ipozluk@hotmail.com ,
ORCID: 0000-0001-7998-4740
ROR ID: ror.org/01zhwwf82

Gönderilme Tarihi / Received Date
25.07.2024
Kabul Tarihi / Accepted Date
11.10.2024
Yayın Tarihi / Publication Date
21.10.2024

Atıf/Citation: Özlük, I. P. (2024).
Mezâkî Divanı'nda Kozmik Âlem,
Dil ve Edebiyat Araştırmaları, 30, 301-322
doi.org/10.30767/diledeara.1522260

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme.

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review:

Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest:

The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support:

The author declared that this study has received no financial support

Copyright 2024

Dil ve Edebiyat Araştırmaları

Dergimizde yayımlanan makalelerin telif hakları dergimize ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

tded.org.tr | 2024

Yaradılış olarak insanın en temel özelliklerinden bir tanesi merak duygusudur. Bu özellik insanlığı günümüzde bulunduğumuz noktaya getiren temel dürtüdür. Ruhsal ve fiziksel ihtiyaçlarla birleşen merak duygusu bugün insanlığa *yapay zekânın* rehberlik edeceği yeni bir kapıyı açmak üzeredir. İnsanın yaradılıştan sonra kendi varlığını idrak ettiği ve insanlığın toplım hayatına geçtiği dönemlerden itibaren gökyüzü belki de en çok ilgi duyduğu tabiat unsurudur. Gökyüzünde parlayan, ısı ve ışık kaynağı olan Güneş, gece olduğunda ortaya çıkıp yolunu aydınlatan Ay ve yıldızlar belli dönemlerde tapındıkları ilahlar olmuşken kimi zaman da kendilerine gelecekten haber verdiklerine inandıkları mistik unsurlar haline gelmişlerdir. İnsanla ilişkili her unsur gibi kozmik âlem de insan muhayyilesinin ve zevkinin ürünü olan edebî eserlerde kendisine yer bulmuştur. Klasik Türk edebiyatında da durum farklı değildir. Kozmik unsurlardan şiirinde bahsetmeyen bir şair yoktur. Klasik şairin gökyüzü tasavvuru Batlamyus sistemini esas alır. Bu sistem Dünya'nın merkezinde olduğu birbirini çepeçevre saran dokuz katmandan oluşmaktadır. Katmanlara genel olarak felek ismi verirse de her birinin kendilerine has isimleri vardır. Bu katmanlarda bulunan feleklerin isimleri sırasıyla şöyledir; Kamer, Utârid, Zühre, şems, Mirrîh, Müşterî, Zuhâl, Felekü'l-Burûc ve Felek-i Atlas. Çalışmada XVII. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerinden Mezâkî'nin Divanı esas alarak felek kavramı ve dokuz feleğin klasik şiirdeki anlam dünyası üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, kozmik âlem, felek, Mezâkî, 17. yy, divan

Abstract

One of the most basic characteristics of human beings as a creation is the sense of curiosity. This feature is the basic impulse that has brought humanity to where we are today. The sense of curiosity combined with spiritual and physical needs is about to open a new door to humanity today, which will be guided by artificial intelligence. The sky is perhaps the element of nature that human beings have been most curious about since the times when they defined their own existence after the creation of man and when humanity moved into social life. The sun, which shines in the sky and is a source of heat and light, the moon, which appears at night and illuminates the way, and the stars have been the deities they worshipped in certain periods, and sometimes they have become mystical elements that they believe to give them news from the future. Like every element related to human beings, the cosmic world has also found its place in literary works that are the product of human imagination and taste. The situation is no different in classical Turkish literature. There is no poet who does not mention cosmic elements in his poetry. The classical poet's conception of the sky is based on the Ptolemaic system. This system consists of nine layers surrounding each other with the earth at the centre. Although the layers are generally called celestial disks, each of them has its own name. The names of the celestial planets in these layers are as follows; Kamer, Utârid, Zuhra, Shams, Mirrîh, Müşterî, Zuhâl, Felekü'l-Burûc and Felek-i Atlas. In this study, based on the Divan of Mezâkî, one of the poets of classical Turkish literature of the XVIIth century, the concept of celestial disks and the world of meaning of the nine celestial disks in classical poetry are emphasised.

Key Words: Classical Turkish literature, cosmic world, felek, Mezâkî, 17th century, divan

Giriş

Klasik Türk edebiyatı, işlenen konular bakımından âdeta bir madendir. Bu madenin derinliği, şairlerin hayal dünyalarıyla orantılıdır. Klasik şair istiarelerle, mecazlarla, alışılmadık bağdaştırmalarla somutlaştırdığı her unsuru incelikle işlemiştir. Bu unsurlardan biri de gökyüzüdür.

Astronominin insanların ilgi sahasına girmesi ve bu alanda faaliyet göstermelerinin tarihi Sümerler ve Akadlara kadar götürülebilir. Mısır, Mezopotamya, Yunan uygarlıkları da astroloji alanında faaliyet göstermişlerdir. Yunanlı düşünürlerden Tales, Dünya'yı düz bir tepsiye benzetirken; Anaximander, Dünya'nın havada desteksiz bir şekilde durduğunu ve Ay'ın ışığını Güneş'ten aldığını belirtmiştir. Plato'ya göre Dünya bütün her şeyin merkezidir. Gök cisimleri onun etrafında hareket etmektedir. Gökyüzünde Güneş merkezli bir sistemin olduğu fikri ise Samoslu Aristarchos'a aittir. Herklides yer-güneş merkezli sistemi açıklarken; Merkür ve Venüs'ün Güneş'in etrafında Güneş, Ay ve gezegenlerin ise dünyanın etrafında döndüğünü ifade etmiştir. Helenistik dönemin ünlü düşünürlerinden Claudius Ptolemaeos, herkesin bildiği adıyla Batlamyus (öl.161) ise diğer fikirleri bir kenara bırakarak yeni bir fikir ortaya atmıştır. Batlamyus'a göre yer yani Dünya tüm evrenin merkezidir (Deniz, 1992: 3). Klasik şairler, kozmolojik sistemi Batlamyus'un teorisi üzerinden anlamlandırmışlardır. Bu dönemde eser veren şairlerin divanlarında görünen kozmik sistemin merkezinde Dünya vardır. Bu sebeple beyitler anlamlandırılırken bu temel üzerinde hareket etmek şiiirlere yüklenen anlamı çözmek açısından önemlidir.

Klasik Türk şiirinde felek kavramını çarh, fezâ, gerdûn, âsüman, sipîhr ve semân kelimeleri karşılar. Çarh ve felek kelimeleri şiirde mecazî olarak dünya, devran, âlem, dehr, talih, baht, kader anlamlarını da içine alacak şekilde genellikle tevriyeli olarak kullanılmıştır (Kurnaz, 1995: 306). Batlamyus nazariyesine göre göğün ilk yedi katmanında buldukları katı yöneten yıldızlar olan *Kamer*, *Utârîd*, *Zühre*, *Şems*, *Mirrîh*, *Müşterî*, *Zuhâl* yer almaktadır. Sekizinci katmanda *Felekü'l-burc*, dokuzuncu katmanda ise bütün katları kapsayan *Felek-i Atlas* bulunur. İlk yedi katmandaki yıldızların her birinin kendilerine has özellikleri olduğu düşünülmektedir (Onay, 2000: 209). Erzurumlu İbrahim Hakkı (öl. 1780), kaynağını Batlamyus'un ortaya attığı yer merkezli sistemden alan, klasik şairin şiirlerine konu ettiği felek kavramını Marifet-nâme¹ adlı eserinde şu şekilde somutlaştırmıştır.

Şekil 1. Klasik Türk şiirinde felekler

1 Erzurumlu İbrahim Hakkı, Maarifet-nâme, TBMM Kütüphanesi, Yer No: 70-58, s. 50. Mevcut şema için eserin TBMM de bulunan nüshası kullanılmakla birlikte, metin içinde alıntılanan bölümler için Milli Kütüphane, El Yazması ve Nadir Eserler koleksiyonunda 06 Mil Yz B 807 numarada kayıtlı nüsha kullanılmıştır. Bunun sebebi, Milli Kütüphane nüshasından alınan şemanın word sayfası üzerinde net ve anlaşılır görünmemesi ve TBMM nüshasında eksik sayfa olmasıdır.

Marîfet-nâme, s.50'de yer alan yukarıdaki şemada merkezde Dünya vardır. Sonra sırasıyla; Kamer, Utârîd, Zühre, Şems, Mirrîh, Müşteri, Felek-i Zuhâl'in ardından sabit yıldızların ve burçların olduğu felek olan Felekü'l-Burûc (burçlar feleği) gelmektedir. Şeklin üst sağından sırasıyla Kavs, Akrep, Mîzan, Sünbüle, Esed, Seretan, Cevzâ, Sevr, Hamel, Hût, Cedî ve Delv burçları sıralanmıştır. Cedî ve Delv aynı dilimin içerisinde verilmiştir. En üstte ise Felek-i Eflâk bir başka deyişle Felek-i Atlas hepsini sarmaktadır. En dıştaki halka budur.

En eski dönemlerden itibaren yıldızlar ve mitolojik varlıkların birlikte anıldığı bilinmektedir. Çok tanrılı dinlere inanan insanlar, tanrıları insanlar gibi yemek yiyen, evlenen, doğuran, birbirlerine kin besleyen varlıklar olarak tahayyül ederler. Aynı zamanda bu tanrıların adlarını gökyüzünde tespit ettikleri yedi gezegene verirler. O zamanki astronomi bilgisiyle Dünya, Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn'ü tanrılarının isimleriyle anarlar. Doğu mitolojisi, Roma mitolojisi ve Yunan mitolojisinde feleklerin her biri bir tanrının adıyla anılmaktadır. Aşağıdaki tabloda yedi feleğe ve yer küreye verilen adlar yer almaktadır. Uygarlıklar, felekler ve onlara isim veren tanrıların adlarını dikkatlere sunduğumuz tabloda bugün vakıf olduğumuz Uranüs, Neptün ve Pluton gezegenleri bulunmamaktadır. Uranüs 1781'de, Neptün 1846'da, Pluton 1930'da keşfedildiğinden bu gezenler tabloda yer almaz.

Tablo 1: *Dünya, felekler ve farklı uygarlıklarda aldıkları isimler*

DOĞU	ROMA	YUNAN
Zuhal	Satürn	Kronos
Müşteri	Jüpiter	Zeus
Mirrih/Merih	Mars	Ares
Şems	Aurora/ Sol	Apollo/Helios
Zühre	Venüs	Afrodit
Utariid	Merkür	Hermes
Kamer	Luna	Selene/ Artemis
Dünya	Terra	Gaia

Feleklerin, günümüzdeki kullanımıyla kozmik unsurların yaradılışlarıyla ve mahiyetleriyle ilgili Kur'an'da birçok ayet vardır². Göğün yedi tabaka hâlinde (Mülk 67-3, Nuh 71-15, Talak 65-12,,,) dünyayla birlikte feleklerin altı günde yaratıldığından (Araf 7-54, Furkan 25-59...) bahsedilen ayetlerin yanında Fussilet 41-12. ayette “*Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti. Ve biz, yakın semâyı kandillerle donattık, bozulmaktan da koruduk. İşte bu azz, alîm Allah'ın takdiridir*” buyurulmaktadır. Nahl 16-12. ayette ise “*O geceyi gündüzü,*

² En'am 6-101, Yûnûs 10-3, Hud 11-7, Hicr 15-85, Enbiyâ 21-30, Furkan 25-59, Lokman 31-10, Secde 32-4, Kaf 50-38, Zariyat 51-47, Talak 65-12, Bakara 2-29, Mûminun 23-17, Fussilet 41-12, Talak 65-12 vb.

güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Allah'ın emri ile hareket ederler şüphesiz ki bunlarda aklını kullananlar için pek çok deliller vardır." ifadesiyle yaratılan her şeyin Allah'ın bir lütfu ve onun varlığının delili olduğu belirtilmektedir.

İnsan hayatına dahil olan her unsurda olduğu gibi felekler konusunda da ilgisiz kalmaz. Edebiyatımızda bir bilim dalı olarak o dönemki adıyla *ilm-i nücûm*, *ilm-i tencîm* yani kozmolojiyi konu alan gerek müstakil, gerekse bu konulara birer başlık hâlinde değinen birçok eser kaleme alınmıştır. Türk kültür tarihinin en müstesna eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig* bunlardan biridir. Yusuf Has Hâcib, üzerinde 18 ay çalıştığını ve 1069-1070 yılında tamamladığını belirttiği eserinde "*Yiti Yulduz On İki Ükeknî Ayur*" başlığı altında 124-147. beyitler arasında yedi yıldız ve on iki burcu ele alır (Arat, 1991: 29-31; Arat, 1998: 20-22). Milli Kütüphane, El Yazması ve Nadir Eserler koleksiyonunda 06 Mil Yz B 807 numarada kayıtlı Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifet-nâme* adlı eserinin 38a numaralı varağında küllî feleklerin toplamda dokuz tane olduğu belirtilmektedir. Toplamda dokuz adet küllî feleğin âlemin merkezi konumunda buldukları, cihanın maddesel olarak sınırlayıcı ve zamanın belirleyicisi dokuz feleğin en büyüğünün Atlas feleği olduğu ifade edilmektedir (Marifet-nâme, vr. 38a-38b). Güneş ve Ay dışındaki beş gezegene *beş şaşırmiş* denilir. Bu ismin verilmesinin sebebi bazen yavaş, bazen düz bazen de süratli hareket etmeleridir (Marifet-nâme, vr. 45b-46a).

Yedi gezegenin tam ortasında bulunan cihan sultanı Güneş'tir. Diğer gezegenler ona yardımcıdır. Ay vezir, Utarîr kâtip, Zühre sâzende, Merîh asker, Müşterî kadı, Zuhâl hazinedârdır (Marifet-nâme, vr. 63a). Geçmişte insanlar bu yedi yıldızın yeryüzündeki canlı cansız her şeye hâkim olduklarını, her varlık üzerinde tesirli olduklarını düşünmüşlerdir. Her yıldızın uğurlu ya da uğursuz olduğuna, hâkim oldukları vakitler ve iklimler olduğuna inanmışlardır. Allah'a iman eden, kaza ve kadere inanan şair başına gelen olumsuzluklardan dolayı Allah'ı suçlayamayacağı için feleği suçlar. Şiirlerinde felekten şikâyet etmeyen şair neredeyse yoktur (Onay, 2000: 209). İnsanların her birinin sekizinci felekte bir *ruh* yıldızı ve bir de doğumuyla birlikte yaratılan *seyyar yıldızı* olduğu, bu iki yıldızın birbirleri ve diğer yıldızlarla olan münasebetlerine göre kaderlerinin etkilendiği düşünülür. Mutasavvîf şair yaratılan her şeyin "*aşk*"ı anlatmak için var olduğuna inanmaktadır (Ceylan, 2005: 27).

Klasik Türk şiirinde felekler üzerinde birçok çalışma yapılmıştır³. Yapılan çalışmaların bazılarında genel manasıyla gökyüzü unsurları üzerinde durulmuş bazılarındaysa müstakil eserlerdeki felek anlayışı ele alınmıştır. Bu çalışmada ise XVII. yüzyıl divan şairlerinden Mezâkî'nin Divan⁴'ından hareketle felek kavramı üzerinde durulmuş, her felekle alakalı beyitler taranarak günümüz Türkçesine aktarılmış; felek kavramı, felekler ve burçlarla alakalı malumat verilmiştir. Aynı kavram üzerinde aynı benzetmelerle kurulan beyitlerin hepsi sıralanmamış, bu beyitlerden örnekler seçilerek dikkatlere sunulmuştur⁵. Çalışmada ilk olarak felek kavramının beyitlerde nasıl ele alındığı üzerinde durulmuş, ardından Kamer'den başlayarak içten dışa doğru sırasıyla felekler sıralanmıştır.

3 Şentürk, 1994; Ceylan, 2005; Çınar, 2009; Karasu, 2019; Kul, 2015; Özmen, 2020 vd.

4 Mermer, A. (1991). *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını. Ankara.

5 Metinde akıcılık sağlanması amacıyla beyitlerin günümüz Türkçesine aktarımı dipnotlarda verilmiş ve metin içerisinde bazı kısaltmalar kullanılmıştır: Divan D., Gazel G, Kaside K., Kit'a Kt., Mesnevi M., Murabba Mr., Sayfa s., Terci Bend Trc.

Klasik Türk şiirinde gökyüzüyle alakalı benzetme ve mecazlar sıkça karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair şarabı renginden dolayı şafağa, sâkiyi mecliste dolaşmasından dolayı feleğe, çerezi gökyüzündeki yıldızlara, Ay'ı ve Güneş'i ise altın kadehlere benzetmektedir;

Olsa bu bezme revâ bâde şafak sâkî felek
Nukl encüm meh ü hûrîd iki zer-kâr kadeh⁶ G.48-2

Dokuz felek klasik şiirde farklı teşbihlerle kullanılmıştır. Beyitte dokuz felek, dokuz kadehe teşbih edilmektedir;

Nice minnet-pezîr-i meclis-i 'âlem olur rindân
Bu neşve sâkî-i nüh-sâgar-ı eflâkdandur hep⁷ G.26-2

Kişinin felekten şikâyeti, dünyada gamı kederi ne kadar büyükse âhı da o denli büyük olacak ve yükseğe çıkacaktır. Klasik şairin, bu durumun ifadesi olarak âhının feleğe ulaştığını vurguladığı beyitler sıkça karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitteyse âh feleğin avucunda, elde beslenmeye alışmış bir kuştur. Mezâkî iniltisinin acısından dolayı gökyüzünün doruklarına kadar çıktığını ancak böyle olduğu halde feleğin elinde uysal bir kuş gibi ona boyun eğdiğini belirtmektedir. Çünkü insanın felek üzerinde hükmü yoktur. Ancak başına gelenlere, kötü kaderine sızlanacak özgürlüğe sahiptir;

N'ola nâlem gibi evc-âşinâ-yı âsumân olsa
Kef-i dest-i felekte mürğ-ı dest-âmûzdur âhum⁸ G.307-4

Dünyayı merkezine alan gökyüzü tasavvurunda yeri çevreleyen felek kavramı; örten, kapsayan özelliği sebebiyle hayme, hıyâm, serâ-perde (K.13-8), çadır, çetr (K.8/80), otağ vb. çadır manasına gelen kelimelerle benzetme ilişkisi içerisinde kullanılmaktadır. Beyitteki "felek-hayme" ifadesi bu duruma örnektir;

Serdâr-ı felek-hayme-i ordû-yı hümâyûn
Ol yekke-süvâr-ı ser-i meydân-ı zamâne⁹ K.12-38

Klasik şiirde bezm en çok ele alınan konulardan biridir. Bu meclislerde bazen hep birlikte bazen ayrı ayrı konu edilen unsurlar şarap, sâki, âşık, sevgili, sâzende, hânende ve kadehtir. Bu unsurlara tabiat ve müzik aletlerinin eklendiği de olur. Mızrâb, telli saları çalmak için kullanılan 3-4 cm.'den 15 cm.'ye kadar farklı boyutlarda olabilen bağa, fildişi, sert ağaç veya bunlara benzer maddelerden yapılan ince, sert alettir (Öztuna, 2006: 54). Boyutları küçük oranlarda değişiklik göstermekle birlikte ince ve yaklaşık 4 cm uzunluğundadır. Beyitte şeklinden dolayı hilâl mızrâba teşbih edilmektedir;

Degüldür mâh-ı nev bezm-i neşât-efzâ-yı rindâne
Felek mutrib olup elde yine mızrâb göstermiş¹⁰ G.214-4

Mezâkî başına gelen onca olumsuzluğa karşın bir gün feleğin yüzüne güleceğine, bahtını açacağına inanmaktadır. Ancak bu inanca rağmen talihinin döneceği o zamana kadar neler olabileceği, başına neler gelebileceği konusunda bir fikri yoktur;

6 "Bu meclise şarap şafak, sâkî felek, çerez yıldız, ay ve güneş iki altın kadeh olsa yakışır."

7 "Rindler, âlem meclisinin nice minnetini kabul ederler; bu neşe hep feleğin dokuz kadehinin sakisindedir."

8 "İnlemem gibi gökyüzünün tepesine aşına olsa ne olur, âhim feleğin avucunda elle beslenmeye alışkın bir kuştur."

9 "Saltanat ordusunun felek çadırının komutanı, zamanın savaş meydanının önde gelen askeri."

10 "Rindlerin neşesini artıran meclisinde görünen yeni ay değildir, felek çalgıcı olup elinde yine mızrâb göstermiş."

Sunar bir câm-ı memlû bin tehî peymânenen sonra
Döner vefk-ı murâd üzre felek ammâ neden sonra¹¹ G.380-1

İslâmî inanışta bilinen âlemin en tepesinde olan Arş'ın, Atlas feleği olduğuna inanılır. Bu düşünceye göre Arş'ı taşıyan melekler olduğu gibi burada dolaşan melekler de mevcuttur. Aşağıdaki beyit bu düşüncenin bir yansımasıdır;

Derûnında nedür ol dil-küşâ maksûre-i 'âlî
Feleklerde melekler seyr idiüp andan güzâr eyler¹² K.8-83

Beyitlerde feleğin ele alınışına bakıldığında imânî sebebiyle başına gelenlerden dolayı Allah'ı suçlayamayan şairin feleği suçladığı görülür. Zira şaire göre kişinin kismet, talihi feleğe ve yıldızlara bağlıdır. Tavla atılan zarlarda çıkan sayıların yön verdiği bir şans ve strateji oyunudur. İki zarın da 6 gelmesi “dü şeş” olarak adlandırılır ve gelebilecek en iyi zarlardan biridir;

Şikâyet ey dagal-bâz-ı felek kim şeş-der-i gamda
Dil ü cânım benüm zâr eyleyüp bî-hasl-ı nerd itdün¹³ G.248-7

Klasik şiir geleneğinde feleğin kimseye merhamet ettiği görülmez. Beşerin felekle münasebeti olumsuz duygular ve eşitsizlik üzerine kuruludur. Felekten şikâyetin bir başka şekilde ifadesi olan beyitte Mezâkî felekten yana sitemlerini dile getirmektedir. İstedığinin bahtını açan feleğin bu kişiler için çeşmesi boldur. Oysa şair feleğin bir damla suyunu görmemiş, şansı yüzüne hiç gülmemiş, talihi dönmemiştir. Su burada şans, talih ile benzetme ilişkisi içerisinde kullanılmaktadır;

Bu çeşme-sâr-ı felekden ne âb ü tâb umaruz kim
Ne zerre pertev-i mihr ü ne katre âbını gördük¹⁴

Türk örfünde kazanılan bir zafer, mutlu bir olay, bir dileğin yerine gelmesi yahut doğumlar ve evlilikler sebebiyle kişinin etrafındaki insanları sevindirmek amacıyla çiçek, para, bereketi simgeleyen bakliyat, yemek vs. dağıtması geleneği vardır. Alınan terfi veya kazanılan paradan dolayı ısmarlanan yemekler yahut gelin arabasının önünü kesenlere verilen zarflar bu âdetin günümüze uyarlanmış şeklidir demek yanlış olmaz. Kamanıçe Kalesi'nin fethi sebebiyle Sultan Mehmet için yazılan kasideden alınan beyitte fethin ne denli büyük bir zafer olduğunu ifade etmek amacıyla feleğin deniz ve madenlerdeki cevherleri saçmasının bu zafere çok görülemeyeceği belirtilmektedir;

Çok degül müjdesine buncılayın bir fethün
Ger nisâr itse felek gevher-i bahr ü kânı¹⁵ K.9-45

Gönül ehli ve düşmanı arasındaki ilişkide birinin diğerine üstünlük sağlaması feleğin elindedir. Hâlihazırda düşmanın işleri yolunda gitmezken bahtı kapalıyken gönül ehlinin yolunu açmak, ona uğur getirmek feleğe düşmektedir;

Demidür itse felek ehl-i dili ferrûh-fâl
Kur'a-i baht-ı 'adû gâyet ile kem geldi¹⁶ K.11-17

11 “Bin boş kadehten sonra bir dolu kadeh sunar, felek isteğe uygun hale döner ama neden sonra (döner)?”

12 “İçinde (gönlünde) o gönül açan yüksek yer nedir? Feleklerde melekler orayı seyr edip dolaşırlar.

13 “Hilekâr felek gamda dü şeş atmış ve dil ile cânı perişan edip tavlada yenmiştir.”

14 “Çeşmesi bol olan felekten su ve ateş ummayız çünkü ne zerrece güneş ışığı ne de bir damla suyunu gördük.”

15 “Böyle bir fethin müjdesi için felek denizdeki ve madenlerdeki cevherleri saçsa çok olmaz.”

16 “Felek gönül ehlinin bahtını açık etse yeridir, düşmanın kader kurrası kötü geldi.”

Cem'in efsanevi İran hükümdarı Cemşid'in içine bakıldığında dünyadaki her şeyi görebildiği kadehi câm-ı Cem, câm-ı cihân-nümâ gibi isimlerle anılmaktadır. Bu sebeple klasik şiirde kadeh ve ayna ilişkisi üzerinden nice beyit kaleme alınmıştır. Cem'in kadehi ayna vazifesi görece kadar saftır. Bunun yanında olan her şeyi göstermektedir. Oysa feleğin kadehinde bir şey görmek mümkün değildir. Feleğin insanın karşısına ne çıkaracağı muğlaktır. Bu sebeple Onun kadehindeki şarap bulanıktır;

*Cem gibi 'ıys-ı müdâm itmek olurdu ammâ
N'eyleyüm bâde-i nüh-câm-ı felek sâf degül¹⁷ G.265-3*

Felekten şikâyet eden ve türlü eziyet çeken âşık perişan olmuş ve yaşlanmıştır. Ancak bu durumda dahi savaşımaya devam etmektedir. Yaşlanan, hastalanan yahut büyük bir acı çeken insanın boyu bükülür, kamburu çıkar. Bu sebeple âşık kendi boyunu yaya, âhını ise oka teşbih etmiştir. Beyitte dik-kat çeken husus içinde bulunduğu duruma karşın âşığının hâlen felekle savaşmak arzusunda olmasıdır;

*Ey kâmet-i hamîde vü âh-ı felek-güzâr
Ceng eyledükçe çarh ile tîr ü kemânum ol¹⁸ G.291-3*

Felekle mücadele etmek ancak teselli bulabilmekle mümkündür. Kibirli felekle mücadele etmenin yolu derviş elbisesini giymekle olur. Kişi derviş elbisesi giyerse kendini madde âlemin-den, dünyadan soyutlar. Şair, felekle mücadele etmenin yolunun ancak bu dünyanın nimetlerinden vazgeçmekle mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Mezâkî, kişinin derviş tavrı çizdiği takdirde feleğin üstesinden gelebileceğini salık vermektedir;

*Dervîş-i 'abâ-pûşa güher-pâş-ı tesellî
Nahvet-menişân-ı feleke zehr-feşân ol¹⁹ G.294-4*

Felek herkesin bileğini en nihayetinde bükecektir bu sebeple şair kimsenin bileğinin kuvvetiyle büyülenmemesini salık verir;

*Felek burdı benim de pençe-i pindârumu âhir
Cihânda gurre-i bâzû-yı pür-zûr olmasun kimse²⁰ G.404-2*

Âşığının içindeki acı o kadar büyüktür ki bu acı istiareyle ateşe benzetilmektedir. Âşık içinden gelen bu alevli âhı öyle bir çeker ki ateşli âhı çarha kadar ulaşır ve orayı ateşe verir;

*Sûziş-i hasret ile bu 'alev-i âh-ı derûn
Korkarım çarhu yakar bu dil-i bî-tâb degül²¹ G.283-8*

İnsan Allah'tan gayrı hiçbir şeye minnet duymamalıdır; zira hayatımızda dâhil olmak üzere mâlik olduğumuz her şey Allah'ın kuluna lutfudur. Mezâkî kötü talihine rağmen çarha minnet etmeyeceğini ifade etmektedir;

*Yok minnetimiz zerre kadar çarha ne lâzım
Bu baht-ı bed ü tâli'-i dârûna tenezzül²² G.286-4*

17 "Cem gibi daima içmek olurdu ama neyleyim ki dokuz kadehli feleğin şarabı saf değil"

18 "Ey bükülmüş boy(um) ve felekte dolaşan âh(ım), felek ile savaştıkça okum ve yayım ol."

19 "Derviş elbisesini sırtına giyene teselli cevherlerini saçarak feleğin kibirli tabiatına zehir saçan ol."

20 "Felek benim de bileğimi sonunda bükte, dünyada kimse bileğinin gücüyle övünmesin."

21 "Hasretin ateşiyle bu içten gelen âh alevi gönül bitap olmadığı için korkarım çarhu yakar."

22 "Çarha zerre kadar minnetimiz yok, bu kara bahtım ve kötü talihime tenezzül etmem"

Kamer- Bedr- Hilâl- Mâh (Ay)

Dünyayı merkeze alan sistemde Ay ilk felektir. Edebiyatımızda kelimenin Arapça ve Farsçası olan kamer, bedr, mâh ve ayın değişik hallerinin ifadesi olan hilâl gibi kelimeler de sıklıkla kullanılmıştır. Kur'an'da kamer kelimesi yirmi yedi ayette kullanılmaktadır (Kaya, 1991: 182). Yâsîn suresi 36-39. ve 40. ayette ayın yörüngesi, halleri ve konaklarından, Ra'd 13-2. ve A'raf 7-55. ayetlerde yaratılan gök cisimlerinden, Nuh 71-16. ayette Ay'ın Güneş'ten aldığı ışıkla parladığından bahsedilmektedir. Hadisler arasında da gök cisimleri ve ayı konu alanlar vardır. Hz. Muhammed'in "inşikâku'l-kamer"²³ yani ayın ikiye bölünmesi mucizesi en bilinen mucizelerindedir.

Dönemine ait pek çok alanla ilgili bilgiyi aldığımız Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (öl.1780) Marifet-nâme adlı meşhur eserinde felekleri konu alan bölümler mevcuttur. "*Kevâkib-i sevâbit-den olan menâzil-i Kameri esmâ ve eşkâliyle ve felek-i burûcda olan mekânlarıyla ve arz-ı erba'inde tulû' ve gurubların evkât ve mevâzi'yla bildirir.*" (vr. 41b) başlığı altında Ay'ın 12 burcu 28 günde dolaşarak devrini tamamladığı ifade edilmektedir. Ay'ın dokuz feleğin ilki olduğu, Güneş'ten aldığı ışığı yansıtması sebebiyle *küçük nurlu* adıyla anıldığı belirtilmektedir. Ay'ın tabiatı ve vasıflarının ele alındığı altıncı maddede soğuk ve rutubetli olduğundan, *orta kutlu* diye bilindiğinden bahsedildikten sonra vasıfları sıralanmaktadır. Zaaf, acz, cehl, muhannet, nemime, ahbar, delâil, suret, hareket ayın vasıflarındandır. Pazartesi günü ve Cuma gecesinin hâkimidir (vr. 60b).

Ay feleği Zeberced rengindedir. Güneş dostudur. Eski gökbilimcilere göre her gezenin 1000'er yahut 7000'er yıllık hükmü vardır. Hz. Muhammed'in ay devrinde zuhur ettiği bilinir. Ayın devri kıyametle birlikte sona erecektir. Felekler dıştan içe doğru sırayla hüküm sürmüşlerdir. Diğer yıldızların devirleri tamamlanmıştır. En sona kalan Ay'dır. Ay'ın devrine "devr-i Muhammedî" de denilir. Ay devrine yani yaşadığımız zamana âhîr zaman denilmesi bu sebepledir (Çelebioğlu, 1991: 186-191). Bu dönemin Hz. Muhammed'le başladığı ve kıyamete kadar devam edeceğine inanılır (Küçük, 1998:174). Beyaz renk Ay'ı simgeler. Kamer-i hubmanzar, neyyir-i sagar, sa'd-ı mutavassıt gibi vasıflarla anılır. Ay'ın ikinci yarısında keten, kamış ve otu çürüttüğü söylenir. Edebiyatımızda bununla ilgili beyitlere rastlanmaktadır (Levend, 1984: 201). Eski kimyâgerlerin gümüş cevherine Ay, altına Güneş, kalaya Zühre dedikleri nakledilmektedir (Onay, 2000: 97-98).

Şemse güneş motifi anlamına gelmektedir. Tarihî yapıların, kemerlerin üzerine şemse çizildiğini görmek mümkündür. Kapıların üzerinde onları açmak amacıyla kullanılan halka, gökyüzündeki hilâlin şekline öykünmekte, o şekle girmeye çalışmaktadır;

Şemse-i tâk-ı münfi reşk-i mâh-ı âsumân
Halka-i bâb-ı şerîfi gayret-i şekl-i hilâl²⁴ K.6-6

Gökyüzündeki Ay'ın belli dönemlerde aldığı şekle mâh-ı nev yahut günümüzde kullandığımız şekliyle hilâl adı verilir. Beyitte sevgilinın kaşı hilâle benzetilmektedir;

23 Şakk-ı kamer olarak da adlandırılan mucize. Rivâyete göre Ebu Cehil'in teşvikiyle, Habib bin Malik Peygamber'den bir mucize ister. Hz. Muhammed parmağıyla gökyüzündeki ayı işaret edince, ay iki parçaya bölünerek yere iner ve Hz. Muhammed'in Peygamberliğine şahadet ederek birleşir. Sonra gökyüzündeki yerine dönerek batar (Levend, 1984:134).

24 "Büyük kapının kemerindeki güneş resmi gökyüzünün ayını kiskanır, şerefi kapısının halkası hilâl şekline (girmeye) gayret eder."

Hilâl-i ebrû-yı cânânı eyleyüp tasvîr

Felekde mâh-ı nevi bir nümûne yazmışlar²⁵ G.123-2

Bezmin yani meclisin unsurlarından biri de çalgıcılarıdır. Mızrap, sazı, kopuzu çalmaya yarayan küçük ve gerçekten de şekil bakımından yeni aya benzeyen bir alettir. Beyitte felek çalgıcıya, yeni ay mızrabı benzetilmektedir;

Degüldür mâh-ı nev bezm-i neşât-efzâ-yı rindâne

Felek mutrib olup elde yine mızrab göstermiş²⁶ G.214-4

Sultanın kapısında güvenlik sebebiyle askerlerin yahut kölelerin beklediği bilinmektedir. Yine aynı sebeple kapıda meşaleler gün ağarana kadar yanar. Şair kendilerini aşk tahtının sultanı ilan ederken, ayı da güneşten aldığı ışığı yansıtarak parlaması sebebiyle meşaleye benzetmektedir;

Meh degüldür görinen biz şeh-i taht-ı 'ışkuz

Her gice subha değin turma yanar meş'alemüz²⁷ G.161-5

Arapların Süreyya, Türklerin Ülker adını verdiği yedi yıldızdan oluşan yıldız kümesine İran'da Pervin adı verilmiştir. Yunan mitolojisinde Atlas ve Peleione'un kızlarıdır. İnanışa göre bu kızlar sonradan göğe çıkmış ve yıldız olmuşlardır. Ancak altı kardeş tanrılarla evlenirken kızlardan yedincisi bir ölümlüyle evlendiği için gökyüzünde zaman zaman kaybolup görünmez olur (Uzun, 2010:162). Parlak yıldızlar başağın üzerindeki buğday tanelerine benzetilmektedir. Bunun yanı sıra orak ekinleri biçmeye yarayan yaya benzer keskin bir alettir. Hilâl şeklinden dolayı orağa teşbih edilmektedir. Kurulan hayale bakıldığında hilâl Pervin'i biçen bir çiftçi ortaya çıkmaktadır;

Dihkân-ı kişt-i zâr-ı cihân-ı ferâgatüz

Pervîn-i hûsemüz meh-i nev ise dâsimuz²⁸ G.159-2

Klasik şiirde kozmik unsurlarla kurulan teşbih ve istiareler çoktur. Hilâl şeklinden dolayı kuşağa, güneş ise yuvarlak ve parlak olmasından dolayı göze benzetilmiştir;

Sırr-ı 'ışkı şöyle sakla çeşm ü gûş olsa cihân

Mâh-ı nev gûş itmesün mihr-i dırahşân görmesün²⁹ G.350-4

Medd, Arap alfabesinde harflerin üzerine konulan kavisli ince işaretir. Şeklinden dolayı hilâl benzetilmektedir;

Degüldür mâh-ı nev zâhir olan çarh-ı berîn üzre

Çekilmiş medd-i zerrîn fark-ı âh-ı âteşîn üzre³⁰ G.381-1

Dıştan içe doğru bütün felekler devirlerini tamamlamışlardır. Sıra Kamer'dedir. İçinde yaşadığımız dönem devr-i Kamer'dir. Ayva tüyleri renklerinin siyah olması bakımından kıyamet alameti olarak ele alınmıştır. Sevgilinin güzelliğinden dolayı âşıkların arasında çıkan karışıklık ile kıya-

25 "Sevgilinin kaşının hilâlini (kavisini) tasvir edip, gökyüzündeki yeni ayı örnek almışlar."

26 "Yeni ay rindlerin sevinç artıran (neşelendikleri) meclisi değildir, felek çalgıcı olarak yine elindeki mızrabı göstermiş."

27 "Görünen ay değildir biz aşk tahtının şâhıyız, meşalemiz her gece sabaha kadar durmadan yanar"

28 "Vazgeçtiğimiz dünyanın inleyen başağının çiftçisiyiz, başağımız Pervin, yeni ay ise orağımız"

29 "Bütün cihan göz ve kulak olsa (da) (sen) aşk sırrını öyle sakla ki hilâl duymasın parlak güneş görmesin."

30 "Yüksek feleğin üzerinde ortaya çıkan hilâl değildir, ateşten âhın üzerine altın medd çekilmiştir."

metin kopmasıyla yaşanacak olan kargaşa arasında ilgi kurulmuştur. Yani sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri bir kıyamet alameti olarak düşünülmüştür;

*Yine evvel zuhûr-ı fitne-i devr-i kamerdür bu
Bu nev-hatlar ki dünyâyı pür-âşûb eylemişlerdür³¹ G.91-3*

Şakkü'l-Kamer tabiri Kur'an'da Kamer (54/1) suresinde geçmektedir. Kur'an'da kıyametin yaklaşmasıyla ayın yarılacağı ifade edilmiştir. Bazı rivayetlere göreyse Hz. Muhammed'in kendisinden bir mucize göstermesinin istenmesiyle ay yarılmıştır (Çelebi, 2000: 343-345). Beyitte alın aya benzetilmektedir;

*Alnındağ ol zahm-ı melâhat-eseri gör
Gel 'ârif isen nükte-i Şakkü'l-Kameri gör³² G.110-1*

Utârid (Merkür)

İki aşağı diye bilinen feleklerden altta olanıdır. Soğuk ve kurudur. Gündüz erkeğidir. Karıştırıcı lakabıyla bilinir. Mümtezic yani uyumlu olan uyuşan ve münafık da denilir. Edep, gıyaset, fehm ü ferâset, zihin, dirâyet, nutuk, belâgat, nakş, kitâbet, hesap, isâbet, zekâ, dikkat, rikkat, hüner, sanat, hile, hıyânet özellikleri arasındadır. Pazar gecesi ve Çarşamba gününe hâkimdir (Marifet-nâme, vr. 57b). Mümtezic adıyla da bilinir. Karışıklık renkleri Utârid'e aittir. Dostu Kamer, düşmanları Zühre ve Şems'tir. Klasik şiirde debir-i felek, münşî'i çerh isimleri Utârid'den kinayedir (Levend, 1984: 203). Utârid ikinci kat gökte bulunmaktadır. *Tir* onun için kullanılan kelimelerden biridir. Civaya Utârid denilmektedir. Yunanlılar tarafından Merkür diye anılmakla birlikte Yunan mitolojisinde baş Tanrı Zeus'un oğlu Hermes olarak bilinir. Lirin, alfabenin, rakamların, musikinin ve güreşin mucidi odur. Şiir, nutk ve kitâbette ustadır. Bizim edebiyatımızda münşî ve kâtip olarak bilinir (Onay, 2000: 449). Latince Mercurius olarak bilinen Yunan tanrısı Hermes hırsızlığıyla da ünlüdür. Apollon'un (Güneş) koyunlarını, Ares'in (Behrâm) kılıcını, Afrodit'in (Zühre) kimerini çalan odur. Kurnazlık, akıl ve hız özelliklerindedir. Zeus'un (Müşteri) habercisidir. Tacirlerin koruyucusudur. İnsanlara aile ve toplum kurallarını, dans etmeyi, güreşmeyi ve beden eğitimi öğreten odur (Bayladı, 1995: 84-85). Utârid doğu minyatürlerinde yeşil cübbe giyinen, başında tacıyla Kur'an okuyan yakışıklı bir gence yahut sol elinde halka şeklinde bir tahta sağ elinde yılan taşıyan ve tavus kuşuna binmiş bir şekilde resmedilmiştir. Farsçada Zâdus veya Zavdus olarak da adlandırıldığı bilinmektedir. Rum toprakları ona bağlıdır. İnsan vücudunda dil bu yıldızın hâkimiyeti altındadır (Şentürk, 1994: 152).

Utârid beyitte *ednâ-debîr* olarak geçmektedir. İki aşağı diye bilinen feleklerden üstte olan Zühre altta olan Utârid'dir. Bu sebeple *aşağı yazıcı* manasına gelen *ednâ-debîr* olarak anılmıştır. Şair, vasıflarını mükemmeliğini anlatmak isteseydim bunları yazacak olan kişi ancak feleğin kâtibi Utârid olurdu ifadesiyle Utârid'in feleğin kâtibi oluşunu vurgulamaktadır. Kitâbet ve belâgat gibi alanların yöneticisi olan Utârid seni hakkıyla yazabilirdi mesajı verilmektedir;

*Kasd-ı tahrîr-i kemâlâtın murâd itsem eger
Kâtib-i çarh-ı felek ednâ-debîrümdür benüm³³ K.1-25*

31 "Bu, yine Kamer devrinin fitnessinin ortaya çıkışının başlangıcıdır; dünyayı bu yeni çıkan ayva tüyleri tamamen karıştırmışlardır."

32 "Alnındaki o güzelliğin eseri olan yarayı gör, ârif isen gel Şakkü'l Kamer'in ince manasını gör"

33 "Eğer senin mükemmelliğini yazmayı istesem dönen feleğin kâtibi benim Utârid'imdir."

Şair öyle bir yazı yazmaktadır ki feleğin kâtibi olan Utârid bunu görünce şaşkınlık ve hayranlıktan elindeki kalemi düşürür;

*Felekte kilik-i 'Utârid düşer benânından
Enâmiliüm idicek böyle hâme cünbânî³⁴ K.23-69*

Feleğin kâtibi olan Utârid'in dahi beğenisi sebebiyle karşısında tutulup kalacağı ifade edilmektedir;

*Âsârunu görseydi eger kâtib-i gerdûn
Dem-beste olur hâme-i mu'ciz-rakamundan³⁵ K.16-26*

Zühre-Çobanyıldızı-Kervan-kıran-Nâhid (Venüs)

Zühre hem doğu hem de batı mitinde önemli bir karakterdir. Üçüncü gökte Zühre bulunur. Ay feleğine nispetle üçüncü felektir. İki aşağı adıyla bilinen iki feleğin yukarıda olanıdır. Küçük kutlu (sa'd-ı asgar) adıyla bilinir (Marifet-nâme, vr. 55a). Orta derecede soğuk ve rutubetlidir. Geceye mensuptur. Bu yıldız bakmak bile insana sevinç verir. Salı gecesi ve Cuma gününe hâkimdir. Yumuşaklık, nezaket, sevecenlik, oyun, şarkı söylemek, cinsel güç ve güzel yaratılış vasıfları arasındadır (Marifet-nâme, vr. 55b).

Yeşil renk Zühre'ye aittir (Levend, 1984: 204). Kervan-kıran, Çobanyıldızı isimleri Zühre'ye aittir. Edebiyatımızda Zühre için Nâhid kelimesi de kullanılmıştır. Kalay Zühre'dir. Yunan mitolojisinde karşılığı Afrodit, Roma'da Venüs'tür. Doğu mitolojisinde Hârût ve Mârût'u aldatan Zühre'dir (Onay, 2000: 471). Beşinci iklim Zühre'ye aittir. Doğu minyatürlerinde iki elinde kopuz tutan genç ve güzel bir kadın yahut sarı, yeşil elbisesi, bilezikleri, yüzükleri, halhalıyla kendisini süslemiş kendisine bakan bir kadının karşısında oturan bir genç kız olarak resmedilmiştir. Hârût ve Mârût insanları kötülüklerinden dolayı Allah'a şikâyet eden iki melektir. Şikâyetleri sonucunda insanda şehvet duygusu bulunduğu aynı duygu kendilerinde olsa onların da insanlara benzeyecekleri cevabını alırlar. Bunun üzerine biz insanlara yine de benzemedik dediklerinde kendilerine şehvet duygusunu verilerek Bâbil şehrine gönderilirler. Gündüz bu şehirde ikâmet ederek halka büyü öğretirler, gece olduğunda Allah'ın en büyük ismini tesbih ederek göğe yükselirlerdi. Bir gün Zühre adında çok güzel bir kadına âşık olurlar. Kadın onları kandırarak Allah'ın en büyük ismini öğrenir ve göğe çıkarak burada Zühre yıldızına dönüşür. Hârût ve Mârût ise kıyamete kadar Bâbil kuyusunda baş aşağı asılı kalmak cezasına çarptırılırlar (Şentürk, 1994: 157-158). Halk arasında Sabah Yıldızı veya Akşam Yıldızı olarak da bilinir. Zühre'yi konu alan müstakil çalışmalar da mevcuttur³⁶. Zühre şiirde eğlence meclisinin vazgeçilmez bir unsuru olarak bazen dansçı bazen de çalgıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Elinde tef, kopuz yahut sazla sâzende, rakkâse ve mutrîb olarak anılır. Klasik Türk şiirinde Zühre için bilinen adlandırmaların dışında ârûs-ı cihân, kevkeb-i tali', sitâre-i subh terkipleri de kullanılmaktadır (Yılmaz ve Köse, 2024: 131-132).

Zühre feleğin çalgıcısıdır. Bu sebeple zamanın ezgileri dahi ona uyum sağlar;

34 "Parmak uçlarım kalemi böyle hareket ettirince, felekte Utârid'in kalemi parmaklarından düşer."

35 "Kâtib-i gerdûn eserini görseydi, kaleminin mucizesi olan yazından tutulur kalırdı."

36 Işıkhan, D. (2022). Gökyüzünün En Zarif ve Estetik Gezegeni: Zühre. *Kültürk(5)*, s. 21-34.; Durkaya, H. (2021). "Divan Şiirinde Zühre". Kadın. Editör: Gülden Sağol Yüksekaya vd., Kesit Yayınları.

Uydu dem-i zühre-i râmiş-gere
*Zemzeme-i zîr ü bem-i rûzgâr*³⁷ K.4-10
Gûşına koymasa cihânda n'ola
*Nagme-i zühre-i hoş-elhân*³⁸ K.25-25

Zühre feleğin rakkâsesidir. Şairin kalemi ise şiir konusunda ustadır. Kalem sözü nağmesiyle yazmak konusunda devrin ilmini Zühre'ye öğretecek kadar iddialıdır. Kalem kelimeleri ahenkli söyleyerek onlara ahenk katmaktadır;

Hâmem ol mutrib-i hoş-nagme-i ma'nâdur kim
*Ögredür Zühre-i râmiş-gere 'ilm-i edvâr*³⁹ K.10-71

Alçak Zühre adlandırılması Zühre'nin iki aşığı adıyla bilinen feleklerden (alttaki Utarîd) üstteki olması sebebiyledir. Yüzde çıkan sakal çıkmadan evvel perdenin ardında yani derinin altındadır. Uzayınca görünür olur, yüze çıkar. Akşam olduğunda da Zühre'nin Ay'ı gökyüzünde görünür olur;

Hatt geldi büt-i perde-nişînüüm yüze çıktı
*Şâm irdi meh-i zühre-cebînüüm yüze çıktı*⁴⁰ G.440-1

Beyitte Zühre için Nâhîd ismi kullanılmaktadır. Zevk ve eğlencenin sembolü olan Zühre bile dünyada ağlayan gönül ehlini teselli edemez;

Tıfl-ı dil-i zâra viremez şîr-i teselli
*Nâhîd-i felek olsa eger dâye-i dünyâ*⁴¹ G.20-4

Şems-Âfitâb-Hurşîd-Mihr (Güneş)

Dördüncü feleğin sahibi güneştir. Göklerin sultanıdır. Aşırı sıcak ve kurudur. Gündüz erkeğidir. Orta kutlu (sa'd-ı evsat) ismiyle bilinir. Kuvvet, şiddet, kahır, gazap, güzellik, dikkat, hayâ ve iffet özelliklerindedir. Bütün varlıklar üzerinde etkilidir. Pazar günü ve Perşembe gecesine hâkimdir. Bütün yıldızlardan daha parlaktır. Sıcaklığıyla madenlerin oluşmasına, tabiat ve hayvanların yaşamlarını sürmesine vesile olur (Marifet-nâme- vr. 52b-53a).

Neyyir-i âzam yahut sultân-ı âzam adlarıyla anılır. Güneş feleğine mensup olanlar insanları cezbedici özelliklere sahiptirler. Sarı renk Şems'e aittir (Levend, 1984: 205). Altın cevherine Şems de denir. Kamer ve Müşterî dostu; Zühre ve Zühâl düşmanlarıdır. Güneş Arapça şems, Farsça mihr, âfitâb, hurşîddir (Onay, 2000: 224). Beyitlerde Güneş, *neyyîr-i a'zam* olarak da geçmektedir (K.11-2, K.5-23). Güneşin varlığı Kur'an'da birçok başka ayetle birlikte Nuh suresi 71-16'da "*Onların içinde ayı bir nur kılmuş, güneşi de bir چراغ yapmıştır.*" Nebe' 78-13. ayette "*(Orada) alev alev yanan bir kandil yaratık.*" ifadeleriyle yer almaktadır. Klasik şiirin tabiatla sıkı bir münasebeti vardır. Tabiatla insan birlikte düşünülür. Tabiatın varlığını sürdürmesinin en büyük amillerinden olan Güneş genellikle sevgilinin güzelliği ve bu güzelliği has özellikler söz konusu edilerek ele alınır. Hatta bazen benzetilen değil benzeyen olarak şiire dâhil edildiği de gö-

37 "Zamanın ince ve kalın telinden çıkan nağmeler, çalgıcı Zühre'nin zamanına uydu."

38 "Dünyada Zühre'nin hoş ezgilerinin nağmelerini dinlemese ne olur?"

39 "Kalemim mananın hoş nağmesinin çalgıcısıdır ki çalgıcı Zühre'ye devrin ilmini öğretir."

40 "Sakal geldi perdenin ardında oturan yüze çıktı, akşam oldu alçak Zühre'nin ayı ortaya çıktı (görünür oldu)."

41 "Eğer feleğin Nâhîd'i (Zühre) dünyanın dadısı olsa, ağlayan gönül çocuğuna teselli sütü veremez."

rülür (Küçük, 1988: 149). Tanpınar, klasik şiirdeki hayal ve sembollerin şairin hayatı kadar sosyal düzenle de ilişkili olduğunu ifade eder. Tasavvufî eserlerin dışında kalanlarda büyük bir *saray istî-aresi* olduğu tespitini yapar. Saray hükümdarın merkezinde olduğu bir sistemdir. Bu sebeple sevgili sultandır. Bu sistemde hükümdarın da sevgilinin de hususiyetleri güneşten alınır (1988: 5-6).

Güneş beyitlerde türlü terkiplerle birlikte kullanılmaktadır: Cevher-i mihr G.269-2, leşker-i mihr, G.268-5, vâdî-i mihr G.273-1, kevn-i mihr G.279-5, serâçe-i mihr G.284-1, nişân-ı mihr G.284-3, tarîk-i mihr G. 285-2, zer-fülke-i mihr G.309-6, mihr-i mektûb G.347-6, 'izâr-ı mihr G.415-2 vb. İkileme olarak mihr ü muhabbet şeklinde kullanımı yaygındır: G.416-2, G.109-2, G.118-1, G.128-5, G. 189-1, G.155-1, G.227-5, G.266-7, G.258-5, G.269-2, G.273-1, G.279-5, G.284-3, G.285-2, G.293-8, G.334-6, G.356-5, G.398-7, G.416-2.

Güneşle ilgili benzetmelerden en çok kullanılanlardan birisi sultan olmasıdır. Beyitlerde hükümdarlık âlâmetleriyle birlikte Güneş'in anıldığı görülmektedir. Klasik şiirde güneş sultandır. Felek tasavvurunda da aynı fikrin delillerini görmek mümkündür. Güneş aynen bir ülkenin başındaki sultan gibi *devlet ile* gelir. Güneş sultandır. Bu sebeple devlet ile gelir. Ay ise onun veziridir. Güneşten sonra hiyerarşide Ay gelmektedir;

Gelicek devlet ile mihr-i cihân-tâb gibi
*Gurre-efrûz-ı ruh-ı mâh-ı Muharrem geldi*⁴² K.11-8

Gökyüzünün sultanı olan Güneş elbette gittiği yere şeref verecektir. Sabah olduğunda doğan güneş girdiği mekâna şeref veren bir sultan olarak tahayyül edilmiştir;

Oldı seher âşikâr mihr-i dıraşân-ı subh
*Virdi şeref 'âleme şemse-i evvân-ı subh*⁴³ G.46-1

Sultan ihsanda bulunur. Tebasına iyilikler yapar, cömertliğini gösterir. Güneş olmasa dünyadaki hayat son bulur. Bu açıdan bakıldığında güneş ısı ve ışık kaynağı olarak dünyaya ihsanda bulunmaktadır;

Virdi yine âfitâb 'âleme sad-âb ü tâb
*İrdi cihâna temâm pertev-i ihsân-ı subh*⁴⁴ G.45-5

Güneş'in ve Ay'ın sevgilinin yanağına ve yüzüne benzetilmesine çok sık rastlanır. Bu beyitteyse şair sevgilinin bir yanağını Güneş bir yanağını Ay olarak düşünmektedir. Güneş ve Ay sevgilinin yanaklarına teşbih edilmektedir. Âlemin karanlığı sevgilinin yanakları görüldüğünde aydınlanmaktadır;

Dünyâyı rûşen itse n'ola böyle ruhların
*Zulmet-serâ-yı 'âlemi hurşîd ü mâh açar*⁴⁵ G.111-3

Sevgilinin yanağının üzerindeki saçının her kıvrımı güneşin pençesi olarak düşünülmektedir;

Pertev-i mihr-i hüsn ile halka-i zülf-i yârı gör
*'Ârız-ı üzre her hamı pençe-i âfitâb olur*⁴⁶ G.93-2

42 "Işıyla aydınlanan Muharrem ayının yüzü cihanı aydınlatan güneş gibi devlet ile gelir."

43 "Sabahın parlayan güneşi seher vakti görünür oldu, sabah sofasının güneşi âleme şeref verdi."

44 "Güneş yine âleme yüzlerce parlaklık verdi, sabahın ihsanının ışığı dünyaya erişti."

45 "Yanakların dünyayı böyle aydınlatsa ne olur, âlemin sarayının karanlığını Güneş ve Ay açar (aydınlatr)."

46 "Güzellik güneşinin ışığı ile sevgilinin saçının halkasını gör, yanağı üzerinde her kıvrımı güneşin pençesi olur."

Güneş feleğin sultanıdır. Bu sebeple beyitlerde sultanlık alametleriyle birlikte anılmaktadır;

Gurûr eylesün tâc-ı zerle mihr-i münîr
Kûleh-ribâ-yı ser-i iftihârî bâkâdür⁴⁷ G.128-4

Mirrîh-Behrâm (Mars)

Beşinci felekte Mirrîh bulunur. Mirrîh yüksek feleklerin en aşağıda olanıdır. Kırmızıdır, aşırı sıcak ve kuruluk vasıfları arasındadır. Nahs-ı asgar yani küçük uğursuz adıyla anılmıştır. Gece erkeğidir. Bu feleğin özellikleri şenlik, şecaat, hiddet, sefahat, kuvvet, öfke, liderlik hırsı, ihanet, edepsizlik, inat olarak sayılmaktadır. Cumartesi gecesini ve Salı gününe hâkimdir (Marifet-nâme, vr. 51a).

Kırmızı renk Mirrîh'e aittir. Bu sebeple Ona Mirrîh-i ahmer denilir. Savaş alameti olmakla bilinir. Doğu mitolojisinde Behrâm diye anılır. Tigzen-i âsman olarak da adlandırıldığı bilinmektedir (Levend, 1984: 205). Demir ve bakır cevherleri Mirrîh'e aittir. Fars mitolojisine göre her şemsî ayın yirminci gününde işleri yoluna koymaya görevli bir peridir. Yunan mitolojisinde savaş tanrısı Ares, Roma'da Mars'tır. Türk mitinde savaş tanrısıdır. Behrâm-ı Felek adıyla da bilinmektedir. Araplar Mirrîh'e El-Kâhîr demişlerdir (Onay, 2000; 329). Üçüncü iklim bu yıldız mensuptur. Minyatürlerde bir elinde kılıç ya da hançer diğer elinde kanlı bir insan başı tutan bir erkek olarak resmedilmiştir. Adını çok çabuk yanan bir ağaçtan aldığı rivayetler arasındadır. Gökyüzünde sağa sola sapan bir yörüngesi olması sebebiyle kanatsız ok anlamına gelen bu isimle anıldığı da söylenir (Şentürk, 1994: 162).

Övülen kişinin önemini ve kudretini pekiştirmek ve göstermek amacıyla tarih ve esatirden şahsiyetlere benzetmek veya bu şahsiyetlerle aralarında bağ kurmak klasik şairin sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. Efsanevi İran hükümdarı Ferîdun'un zamanında cihan pehlivanı olması, gücü ve yiğitliğiyle şöhret bulmuş Neriman ve yine aynı özelliklere sahip olan oğlu Sâm beyitte övülen kişiyi yüceltmek maksadıyla kullanılmaktadır. Behrâm'ın savaşla münasebetiye malumdur;

Behrâm-ı zafer-yâver-i meydân-ı şecâ'at
Ceng-âver-i sad-Sâm ü Nerîmân-ı zamâne⁴⁸ K.12-20

Behrâm şiirlerde kan dökücü ve gaddar olma özelliğiyle anılmaktadır. Düşmanlarının Behrâm'ın hançeriyle yaralanmalarını görmek isteyen Mezâkî, onun kan dökücü özelliğine vurgu yapmaktadır;

Devr-i felekde cân u dil-i düşmeniün müdâm
Pür-zahm-ı nevk-i hançer-i Behrâm isterin⁴⁹ K.15-14

Behrâm doğuda ve batıda savaşla ilişkilendirilir. Batıda savaş tanrısı Ares, Behrâm'dan başkası değildir. Klasik şiirde âşığın kanını döken sevgiliyle bağlantılı olarak kullanıldığı görülür. Bazen de kasidelerde övülen kişinin ne kadar büyük bir savaşçı olduğundan dem vurularak, Behrâm'la mukayese edildiği görülür;

Çeşmi mest-i nâz iken hûnî nigâhun dir gören
Tâb viridi reng-i rûy-ı hançer-i Behrâma sîrh⁵⁰ G.49-2

47 "Parlak Güneş altın taçla gurura kapılmasın, başındaki külahın iftiharî kalıcıdır."

48 "Yiğitlik meydanda Behrâm'ın zaferlerinin yardımcıları, zamanın Sâm ve Nerîmân'ının uğurlu cengâveri."

49 "Feleğin dönüşünde (geçen zamanda) düşmanın gönlü ve canında daima Behrâm'ın hançerinin ucuyla (açılmış) çok yara isterim."

50 "Gözleri nazdan mestken kanlı bakışlarını gören, kırmızı Behrâm'ın hançerinin yüzüne (yüzeyine) parlaklık verdi der."

Behrâm minyatürlerde elinde kılıçla, hançerle, yayla kısaca delici ve kesici savaş aletleriyle resmedilmektedir. Beyitte Mezâkî kendisinin ahunun peşinde olan bir avcı olduğunu Behrâm'ın sa okuyla ne yaptığını bilmediğini ifade etmektedir;

Âhû-yı dil-Firîb-i sayyâdum
Tîr-i Behrâm n' eydügin bilmem⁵¹ G.317-11

Müşterî-Hürmüz (Jüpiter)

“*Hey'et-i semâ'-yı sâdisi ve anda hâkim olan kevkeb-i Müşteri'nin evsâfın beş nev' ile beyân ider*” (Marifet-nâme, vr. 47a). Müşteri altıncı felektir. Müşteri'nin tabiatı sıcaktır ve gündüze mensuptur (Marifet-nâme, vr. 48b). Büyük saadet (Sad-ı ekber) adıyla bilinmektedir. Vasıfları din gayreti, ilim, hayâ, tevâzu, kerem, akıl, iffet, talâkat, fesâhattır. Yüksek feleklerin ortancasıdır. Pazartesi gecesi ve Perşembe gününün hâkimidir (Marifet-nâme, vr. 49a)

Mirrîh ile Kamer Müşteri'nin dostları, Zühre ve Utârid düşmanlarıdır. Mavi renk Müşteri'ye aittir. Bircis, Hatîb-i felek, Kadi-i felek gibi tabirlerle anıldığı gibi Hürmüz de yıldızın diğer bir adıdır (Levend, 1984: 207). Klasik edebiyatta âlimler, vezirler Müşteri'ye benzetilmişlerdir. Vezir-i müşteri-tedbir ifadesi onun için kullanılmıştır (Onay, 2000;341-342). Romalılar Jüpiter, Yunanlılar Zeus adını vermişlerdir. Olimpos Dağının tepesindeki tahtundan yıldırımları, şimşekleri ve bulutları idare ettiğine inanılırdı. Minyatürlerde sağ elinde kılıç, sol elinde yay at üzerinde bir erkek olarak tasvir edilmiştir. Tunç madeni, insan bedeninde kan damarları, beyin, bağırsak, gırtlak ve karın bölgesi bu yıldızın tesiri altındadır. Hatîb-i felek olması sebebiyle nükte-dân olarak anıldığı da görülür. (Şentürk, 1994: 164-166). Mezâkî Divanı'nda Müşteri'nin kullanımı tespit edilememiştir.

Zuhâl-Keyvân (Satürn)

Marifetnâme'nin “*Hey'et-i semâ-i sâbi'-i ve anda olan zühali altı nev' ile bildirir.*” ifadesiyle başlayan bölümünde Zuhâl yıldızının ay feleğinden itibaren yedinci felek olduğu, güneş feleğinin üzerinde bulunduğu ve yüksek felekler diye anılan üç feleğin en büyüğü ve en yükseği olduğu ifade edilmektedir (Marifet-nâme, vr. 44a). Zuhâl yıldızı *keyvân* lakabıyla da bilinmektedir. Yıldız ilmiyle uğraşanlar ona *Pîr-i felek* ve *Hindü peyker* demişlerdir. Zuhâl yıldızının üç feleği vardır. Birinci felek küllî felektir. İkinci felek hâmil yani taşıyıcı felektir. Üçüncü felek ise döndürücü felek olarak bilinmektedir (Marifet-nâme, vr. 44a). Zuhâl yıldızı soğuk ve kurudur. En büyük uğursuz (nahs-ı ekber) olarak anılır. Ona bakmak bile insanda dert ve keder hissi uyandırır. O burçta doğanların ahmak, cahil, lanetli, gamlı, tembel, kıskanç, cimri ve zararlı oldukları söylenir. Gündüz ve erkektir. Çarşamba gecesi ve cumartesi gündüzüne hâkimdir (Marifet-nâme, vr. 46b).

Utârid ve Zühre Zuhâl'in dostları Şems ile Kamer düşmanlarıdır. Siyah renk Zuhâl'e aittir. Yedinci iklime ait olan Zuhâl bu iklimdeki Hindistan'a da hâkimdir. Hintlilerin Zuhâl'in tesiriyle koyu renkli oldukları düşünülür. Meydana gelebilecek kötü olayların işareti olarak görülür. Zuhâl'in feleği diğer yıldızların hepsinden büyüktür. Devri de diğerlerinden daha uzundur. Bu sebeple köhne-sal olarak da anılır. (Levend, 1984: 208). Kurşun madeni Zuhâl'e aittir. Yedinci kat gökten âleme nezâret ettiği ifade edilir. Zuhâl için kullanılan köhnesâl tabiri yıldızların devirlerinin Zuhâl'le başlaması ve birinci felek olan kamer feleğine kadar kırkdokuzbin yıl geçmesi se-

51 “Gönül aldatan ahunun avcısıyım, Behrâm'ın okunun ne yaptığını bilmem.”

bebiyledir (Onay, 2000: 471). Arapçada en yüksek, en uzak manasına gelen “zâhil” kelimesinden türemiştir. Roma’da Satürn, Yunan mitolojisinde Kronos adı verilmiştir. Batı mitolojisinde elinde eğri bir bıçak yahut orak bulunan yanında ise zulüm ve zaman unsurlarına birer gönderme olan timsah ve kum saatiyle ihtiyar bir adam şeklinde tasavvur edilmiştir. Doğu minyatürlerinde sağ elinde insan kafası, sol elinde insan eli tutan bir ihtiyar ya da elinde kılıçla at üzerinde bir erkek olarak resmedilmiştir. Pâsbân-ı felek (feleğin kapıcısı), Berîd-i felek (feleğin postacısı), Dîde-bân-felek (feleğin gözcüsü), Pîr-i felek (feleğin piri), Pîr-i sipîhr, Râhib-i pîr (rahiblerin piri) olarak adlandırıldığı da olur. En yüksek seyyare olduğu için Araplar “şeyhü’n-nücûm” (yıldızların en yaşlısı) derler. Dünyaya en uzak yıldız olması sebebiyle çapı en geniş yıldız odur. 7000 yaşında olduğuna inanılır Hintliler “*Hodâ-yı Kond-row*” yavaş giden tanrı derler. Birinci iklim ve insan bedeninde deri bu yıldız mensuptur (Şentürk, 1994:169).

Mezâkî Divanı’nda Zuhâl beyitlerde hiç geçmemekle birlikte Keyvân ve Hindû-yı felek’in kullanıldığı görülmektedir. Beyitte Hindû-yı felek’in meşaleci olarak düşünülme sebebi Hindistan uyruklu kişilerin, siyahîlerin hizmet alanında çalışması veya köle olarak kullanılmaları olmalıdır. Zuhâl’in etki alanının Hindistan bölgesi olması da bu açıdan önemlidir;

Hindû-yı felek meş’ale-keş bendesi oldı
Bir meş’alidür bu meh-i tâbân-ı zamâne⁵² K.12-29

Bir diğer beyitteyse söz konusu olan düğün, o kadar muazzam ve önemlidir ki meşalecisinin Zuhâl olması uygundur denilmektedir;

Ne düğündür bu ki her şâm-ı şerîfnde revâ
Olsa hindû-yı felek sevk ile bir meş’ale-dâr⁵³ K.10-24

Anlaşıyor ki Kölemenlerin yeni konumu şairi mutsuz etmiştir zira onların şerefli bir dereceye ulaşarak Keyvân’ı görmelerini hoşnutsuzlukla karşılamaktadır;

Ne çâre her Kölemen pâye-i şeref buldı
Göre felekde ‘ulüvv-i makâm-ı Keyvân⁵⁴ K.23-57

Pîr-i felek Zuhâl’in isimlerinden biridir. Beyitte Pîr-i felek’in yani Zuhâl’in Ay ve Güneş feleklerinden daha yüksek bir felek olduğu ifade edilmektedir;

Degüldür mihr ü meh pîr-i felek çetr-i hümâyûnun
Temâşâ itmege ‘aynüin ile çeşmin çehâr eyler⁵⁵ K.8-80

Felekler klasik şiirde görmüş geçirmiş insanlara da benzetilirler. Bunun sebebi her feleğin devrini tamamlarken geçen zamandır. İnanışa göre bütün felekler devrini tamamlamıştır. En dışta Zuhâl feleğinin bulunması onun en yaşlı felek olarak tahayyül edilmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple adeta yaşlı bir insan gibi dünya üzerinde yaşanan her şeye şahit olduğu düşünülmektedir. Bahsi geçen kalenin ne denli muazzam olduğunu ifade etmek amacıyla feleklerin dahi böyle bir kaleyi görmedikleri belirtilmektedir;

52 “Hindû-yı peyker meşale taşıyan kölesi oldu, bu zamanın parlayan ayına bir meşaledir.”

53 “Bu nasıl bir düğündür ki her mübarek akşamında Hindû-yı felek meşaleci olsa münasıptır.”

54 “Ne çare ki her Kölemen felekde Zuhâl gezegeninin makamının yüceliğini görecek kadar şerefli bir dereceye ulaştı.”

55 “Ay ve Güneş pîr-i felek değıldir, mübarek çadırını seyr etmek için gözlerin dört döner.”

Böyle bir kal'a dahi görmedi pîr-i felekün

Dîde-i rûşen-i mihriyle meh-i nevvârî⁵⁶

K.18-44

Felekü'l-Burûc

İlkbahar ekinoksu olan 21 Mart tarihinden itibaren yılın on iki parçaya bölünerek bunlara isimlerin verilmesine, yani burç kavramına ait ilk bilgilere Sümerlere ait çivi yazısıyla yazılmış kalıntılarda rastlanılmıştır. Asur kral kütüphanesinde bulunan bir metinde ise Tanrı Marduk'un yörüngesi on iki burca bölüşü anlatılmaktadır. MÖ 1000. yüzyılda Asur-Babil medeniyetinde ve İbrânî literatüründe burçların hemen hemen bugünkü şekliyle ve on iki tane olduğu bilinmektedir (Demirci, 1992:421).

Klasik edebiyatta tahayyül edilen sekizinci felek, yıldızlar feleği ya da sabit yıldızlar feleği isimleriyle anılır. On iki burçla süslenmiştir. Kâinatın eksenini etrafında doğudan batıya dönmelerinin yanı sıra kendi ekseninde batıdan doğuya döner. Yetmiş güneş senesinde kendi çevresinde bir derece ilerler. 2100 senede bir burcu geçer. 25200 senede bir turunu tamamlar. Bir tur döndüğünde denizler ve karaların yer değiştirdiği ve dünyada birçok köklü değişikliğin olduğuna inanılırdı (Marifet-nâme, vr. 40a).

Sekizinci felekte on iki burç bulunur. Bunlar Hamel (koç), Sevr (boğa), Cevzâ (ikizler), Seretân (yengeç), Esed (aslan), Sünbüle (başak), Mîzan (terazi), Akrep, Kavs (yay), Cedî (oğlak), Delv-(kova), Hût (balık)'tur. Bu burçlardan altısı güneşitileyen dairenin kuzeyindedir. Koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak burçları bu sebeple kuzey burçları olarak anılır. Geriye kalan altı burç güneydedir. Terazi, akrep, yay, oğlak, kova, balık burçları bu sebeple güney burçları olarak anılırlar (Marifet-nâme, vr. 40b). Burçlar munkalibe (değişen), sâbite (sabit kalan), mütecesside (karışan) burçlar olarak mensubu oldukları mevsime göre üç gruba ayrılırlar. Değiştiren isminin kullanılmasının sebebi güneşin o burçta olmasıyla mevsim geçişinin yaşanmasıdır. Koç burcu ilkbahar, yengeç burcu yaz, terazi burcu sonbahar, oğlak burcu ise kış gündönümüne denk gelir. Sabit burçlarda herhangi bir değişiklik yoktur. Ancak mütecesside grubuna giren burçlara bakıldığında güneş bu burçların paraleline geldiğinde her birinde mevsimin bulunduğu durumla paralelindeki durum arasında kaldığı, karıştığı görülmektedir.

Tablo 2: *Burçlar* (Marifet-nâme vr. 41a'dan aktarılan tablo)

Buruc	Rebi' (ilkbahar)	Sayf- (yaz)	Harif (sonbahar)	Şitâ (kış)
Munkalibe (değişen)	Hamel (koç)	Seretân (yengeç)	Mîzan (terazi)	Cedy (oğlak)
Sâbite (sabit)	Sevr (boğa)	Esed (aslan)	Akrep	Delv-(kova)
Mütecesside (karışan)	Cevzâ (ikizler)	Sünbüle (başak)	Kavs (yay)	Hût (balık)

Her üç burcun aynı tabiatla olduğu düşünülmektedir. Buna göre koç, aslan, yay soğuk ve kuru tabiatlı ateş grubu burçlardır. Boğa, başak, oğlak soğuk ve kuru tabiatlı toprak grubu burçlardır. İkizler, terazi, kova sıcak ve rutubet tabiatlı hava grubu burçlardır. Yengeç, akrep ve balık rutubetli ve soğuk tabiatlı su grubu burçlarıdır (Marifet-nâme, vr. 41a).

⁵⁶ "Feleğin yaşlısı Güneşin parlak gözü ve ışıklar saçan Ayıyla dahi böyle bir kale görmedi."

Bu dönemde insanlar burçların insan vücudundaki belli uzuvlara hâkim olduklarına inanmaktaydılar. “*Hamel başa, Sevr boyuna ve omuzlara, Cevza kollara ve ellere, Seretân göğüse ve memelere hâkimdirler*” (Levend, 1984: 218). Burc-ı şeref bir yıldızın Zodyak takımıyıldızında ulaştığı en yüksek noktadır (Şentürk, 1994: 173). Divan’da felekü’l-burc’a değinilmemiştir.

Hamel-Bere (Koç): Koç şeklindeki yıldız kümesine verilen addır. 21 Mart’ta güneş bu burca girer. Bu güne Nevruz denir. 21 Mart, İlbaharın ilk günüdür. Güneş, hamel burcundadır (Şentürk, 1994: 174). Koç burcu El-kebs, Ram, Aries olarak bilinen burçlar feleğindeki ilk burçtur (Unat, 2000: 656). Beyitte neyyir-i a’zam olarak anılan güneşin sanki hamel burcuna geldiği ifade edilmektedir. Güneşin bu burca gelmesi mevsimlerden ilkbahar olduğunu göstermektedir;

Nev-bahâr oldı kudûmyla berîd-i ikbâl

Sanki burc-ı Hamele neyyir-i a’zam geldi K.11-2

Sevr (Boğa): Boğa burcu, Bull, Taurus adlarıyla da bilinen burçlar feleğindeki ikinci burçtur (Unat, 2000: 686). Kamer, sevr burcundadır. Beyitlerde gücü sembolize eder (Şentürk, 1994: 175).

Cevzâ (İkizler): Birbirinden ayrılmayan iki parlak yıldızdır. Bu sebeple ikizler olarak adlandırılmıştır. Minyatürlerde el ele tutuşmuş veya sarılmış iki kişi olarak tasvir edilmiştir (Şentürk, 1994: 175). El- cevzâ, el-sevemâni olarak da bilinir. Burçlar feleğindeki üzerindeki üçüncü burçtur (Unat, 2000: 644). Tev’emân, Zü-cesedyn, Dü-peyker adlarıyla da anılır.

Seretân (Yengeç): Yengeç burcu, Carb, Cancer olarak da bilinen ekliptik burçlar feleğindeki dördüncü burçtur. (Unat, 2000: 686). Müşterî seretân burcundadır (Şentürk, 1994: 176). Harçenk adıyla da bilinir.

Esed (Arslan): Beyitlerde esed burcu özelliklerinden ziyâde çağrışımlarıyla konu edilmiştir (Şentürk, 1994: 176). Burçlar feleğindeki beşinci burçtur (Unat, 2000: 650).

Sünbüle (Başak): Başak burcu, Virgin ve Virgo adlarıyla da bilinir. Burçlar feleğindeki altıncı burçtur (Unat, 2000: 687). Utârid’in şerefi Sünbüle’de vebâli Kavs’tadır (Şentürk, 1994: 152).

Mizân (Terazi) :Terazi burcu, burçlar feleğindeki yedinci burçtur. Balange, Libra olarak da adlandırılır (Unat, 2000: 676). Zühre’nin evi Mizân burcundadır (Şentürk, 1994: 156). Güney yarım kürede bir yıldız kümesidir. Adalet ve eğlencenin sembolüdür Zühre’nin evi Mizân burcundadır (Şentürk, 1994: 177).

Akrep (Kejdüm): Sekizinci burç olan Akrep batıda Scorpion ve Scorpio adlarıyla bilinmektedir (Unat, 2000: 638). Ay akrep burcuna girdiğinde sefere çıkmamak âdeti vardır Zühre’nin evi Mizân burcundadır (Şentürk, 1994: 177).

Kavs (Yay): El-rami, Archer, Sagittarius adlarıyla bilinen yay burcu dokuncu burçtur (Unat, 2000: 665). Kavs ve Hût Müşteri’nin evi Seratân ise şerefidir (Şentürk, 1994: 164). Bu sebeple beyitlerde güzelin kaşları kavsa benzetilirse gözü ya da gözyaşları Müşteri’ye benzetilir. Tîr Utârid’in isimlerinden olması sebebiyle Kavs’la birlikte sıklıkla kullanılmıştır (Şentürk, 1994: 178). Utârid’in şerefi Sünbüle’de vebâli Kavs’tadır (Şentürk, 1994: 152).

Cedî (Oğlak): El-cedî burçlar feleğindeki onuncu burçtur (Unat, 2000: 644). Zuhâl, Cedî ve Delv burcundadır. Toprak grubu olan Cedî Zuhâl’in olumsuz tesirini, hava grubu olan Delv ise olumlu tesirini temsil eder (Şentürk, 1994: 169).

Delv (Kova): El-dely, Sakib el-ma, El-saki kova burcu olarak bilinir. Burçlar feleğindeki on birinci burçtur (Unat, 2000: 646). Zuhâl, Cedî ve Delv burcundadır. Toprak grubu olan Cedî, Zuhâl'in olumsuz tesirini, hava grubu olan Delv ise olumlu tesirini temsil eder (Şentürk, 1994: 169).

Hût (Balık, Simâk): Balık burcu El-semeke, El-semeketâni olarak da bilinen ekliptik üzerindeki on ikinci burçtur (Unat, 2000: 659). Kavs ve Hût Müşteri'nin evi Seratân ise şerefidir (Şentürk, 1994: 164).

Felek-i Atlas

Felek-i atlas, atlas-ı çarh, atlas-ı gerdûn yahut felek-i eflâk olarak adlandırılan dokuzuncu felek, dokuz feleğin en dışındaki yıldızsız ve en büyük felektir. Bütün felekleri kapsar. Marifetnâme'de, feleklerin âlemin merkezi konumunda buldukları, cihanın maddesel olarak sınırlayıcı ve zamanın belirleyicisinin dokuz feleğin en büyüğü olan Atlas Feleği olduğu belirtilmektedir. Atlas feleğinin bütün yer ve göğü kuşattığı madde âleminin onunla son bulunduğu ifade edilir. Bu felekte yıldızların olmadığı, atlas feleğinin doğudan batıya doğru hareket ettiği belirtilirken büyüklüğü ve azameti konusunda bilgi olmadığı bunu ancak Allah'ın bilebileceği vurgulanmaktadır (Marifet-nâme, vr. 38a-38b). İslam düşünürleri Batlamyus nazariyesine dayandırdıkları âlem tasavvurunda Arş'ın "felek-i atlas" olduğuna inanmışlardır. Arşla ilgili rivayetlerde arşı taşıyan melekler olduğu ve yine arşın etrafında dönen meleklerin arasında Mikail ve Cebrail'in de bulunduğu belirtilmektedir (Zemahşerî, IV,152; Beyhhakî, s.508; İbnül-Cevzî, VII, 208; Süyûtî, el Dürrü'l-mensûr, III,297-298,V, 336'dan - Yavuz, 1991: 406-409).

Sevgiliye dikilecek elbise için atlas kumaşı uygun görülmemiş kimse atlas feleğini yüz parçaya ayırmamıştır. Beyitte manayı kuvvetlendirmek amacıyla yapılan bir istifham sanatı söz konusudur;

Sad-pâre kim itmezdi meger atlas-ı çarhı

Olsaydı kad-i dil-bere bir pâre münâsib⁵⁷ G.23-7

Klasik dönem şairinin kâinatla ilgili mâlumâtı Atlas feleğinde son bulur. Atlas aynı zamanda kıymetli bir kumaşın adıdır. Övülen kişiyi yüceltmek amacıyla mübalağa yapan şair Atlas feleğini o usta binicinin ayaklarının altına serilmeye dahi uygun görmemektedir;

Bir şâh-süvârun kuluyuz şimdi felekde

Kim atlas-ı gerdûn ana ferş-i kadem olmaz⁵⁸ G.165-4

Adına kaside yazılan kişiyi yüceltmek amacıyla felekler ve onların yükseklikleri bahsedilen kişiyle kıyaslanarak yahud onun karşısında ne denli değersiz olduğu belirtilerek kullanılmıştır. *Der-medh-i Vâlî-i Mısır Ahmed Paşa* başlıklı kasidede bu duruma örnek beyitler mevcuttur. Beyitte atlas kelimesi hem felek hem de kumaş anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır.

Ol ki anun der-gehinün ferşidür

Atlas-ı çarh-ı kühen-i rûzgâr⁵⁹ K.27-15

Atlas feleğinin boyutları o dönemin insanları için çözülmesi zor bir muammadır. Mezâkî, açgözlülüğü atlas feleğinin boyutuna teşbih etmektedir. Beyitte her ne kadar soru eki bulunsa da şair

57 "Dilberin boyuna bir parça uygun olsaydı, atlas-ı çarhı kim yüz parça etmezdi (yani herkes ederdi)."

58 "Biz felekte binicilerin şahının kuluyuz ki, Atlas feleği onun ayağının altındaki halı olmaz."

59 "Zamanın köhne feleğinin atlası onun dergâhının halsıdır."

aslen bir soru sormamış; Atlas-ı çarhın büyüklüğü konusunda kimsenin bir fikri olmadığını ve o muazzam feleği ölçecek bir yöntemin bulunmadığı vurgulanmıştır;

Gider ey h'âce nedür sende bu tahmîn-i tama'
*Atlas-ı çarh-ı felek kâbil-i endâze midür*⁶⁰ G.80-4

Atlas-ı gerdûn bilindiği üzere bütün felekleri kapsayan dokuzuncu felektir. Yani onun üzerinde başka bir şey olmadığı tahayyül edilmiştir. Ancak âşıkların makamı o kadar yüksektir ki Atlas onların ancak ayaklarının altına serilmiş bir örtü olabilir. Beyitte şair âşıkları yüceltmek maksadıyla felek atlasını âşıkların ayaklarının altına serilen hasıra benzetmektedir;

'Âşıkân-ı 'arş-ı mesned kasd-ı sohbet eylese
*Atlas-ı gerdûn-ı dîn ferş-i hasîr-i 'ışk olur*⁶¹ G.109-6

Gönül ehlinin dünyanın zenginlikleriyle, parayla, lüksle, yeni elbiselerle işi olmaz. Beyitte dervişâne bir tutum sergileyen şair eski bir çulun gönül ehline yeteceğini vurgulamaktadır. Beyitte atlas hem dokuzuncu kat gök hem de değerli kumaş manasına gelmektedir;

Bize 'arz itmesün hayyât-ı gerdûn-atlas-ı çarhu
*Libâsın ehl-i dil 'âlemde bir köhne-palâs eyler*⁶² G.68-4

Sonuç

Kâinat, insanoğlu için her daim çözülmesi zor bir muammadır. Belki de bu meraktan yola çıkarak gökyüzüne anlam yükleyen insan neticede oldukça renkli bir dünya yaratmıştır. Doğu ve Batı uygarlıklarının mitolojilerinde gezenlerin ve yıldızların ilahlaştırıldığı ve bu ilahlara insanî özellikler atfedildiği bilinmektedir. İnsanlar yaşadıkları dönemin bilgi ve imkânları dâhilinde kavramaya çalıştıkları gök unsurlarını kendi aralarında sosyal ilişkilere sahip, düşmanları ve dostları olan, bazı alanlarda kabiliyetleri hatta görevleri ve mesuliyetleri bulunan varlıklar olarak tahayyül etmişlerdir. Sosyal hayattaki her olgu gibi gök ve felekler de klasik Türk edebiyatının malzemelelerinden, beslendiği kaynaklardandır.

Çalışmada ele alınan Mezâkî Divanı dokuz felekten -ikisi dışında- yedisiyle alakalı beyitler içermektedir. Bunların arasında *Müşteri* ve sekizinci felek olan içinde burçların bulunduğu *Felekü'l-burûc*'tan bahsedilmemiştir. Ancak burçlar feleği olan sekizinci felekte *Hamel* burcunun geçtiği bir beyit mevcuttur. Feleklerin bazen (Zuhâl'de olduğu gibi) en bilinen isimleri yerine diğer adlarının tercih edildiği görülmüştür. Sonuç olarak Mezâkî Divanı'ndan hareketle XVII. yüzyıl Divan Edebiyatı'nda felek kavramı ve feleklerin şiirde hangi bağlamda, ne tür benzetmelerle ele alındığı dikkatlere sunulmuştur.

Extended Abstract

Classical Turkish literature is a mine in terms of the subjects covered. The depth of this mine is proportional to the imagination of the poets. In addition to religion-based topics such as the Kur'an, the science of hadith, the lives of prophets, the stories of saints, and mysticism, the clas-

60 "Ey hoca feleğin dönen Atlas'ını ölçmek ne kadar mümkün değilse, senin de açgözlülüğünün (derecesini) tahmin etmek mümkün değil (bu açgözlülükten vazgeç)."

61 "Derecesi Arşa çıkan âşıklar sohbet etmeye niyet etseler, alçak feleğin atlası aşk hasırını döşer."

62 "Gönül ehli bu dünyada bir eski çulla yetinir, Atlas-ı çarhın terzisi bize elbise sunmasın."

sical poet has also skilfully made his life the subject of his poems. In his world of imagination, which he concretised with allusions, metaphors and unusual associations, he delicately processed every element that his eyes saw. The history of astronomy entering the field of interest of people and their activities in this field can be traced back to the Sumerians and Akkadians. Egyptian, Mesopotamian and Greek civilisations were also active in the field of astrology. Claudius Ptolemaeos, one of the famous thinkers of the Hellenistic period, Ptolemy, as Batlamyus is known to everyone, put forward a new idea by leaving other ideas aside. According to Ptolemy, the Earth is the centre of the universe. Sabir Ibn Kurra added a ninth sphere to 's system of eight celestial orbs, which he called the 'first mover' (primum mobile). Classical poets made sense of the cosmological system through Batlamyus's theory. In the divans of the poets of this period, the Earth is at the centre of the cosmic system. For this reason, it is important to act on this basis while interpreting the couplets in order to decipher the meaning attributed to the poems. Based on the Batlamyus theory, classical poets believed that the sky consisted of seven layers. According to this theory, the first seven layers include the stars that rule the layer they are on, namely *Kamer*, *Utârîd*, *Zühre*, *Shams*, *Mirrîh*, *Müşterî*, *Zuhâl*. The eighth layer is the *Felekü'l-burc*, and the ninth layer is the *Felek-i Atlas*, which covers all the layers. It is thought that each of the stars in the first seven layers has its own characteristics. With the astronomical knowledge of the time, they named the Earth, Moon, Mercury, Venus, Sun, Mars, Jupiter and Saturn after their gods. In Eastern mythology, Roman mythology and Greek mythology, each of the heavens is named after a god. Like every phenomenon in social life, the heavens and the celestial spheres are among the sources from which classical Turkish literature draws its material. The Sun is the sultan of the world in the centre of the seven planets. The other planets are his assistants. Moon is the vizier, Utarit is the scribe, Zuhre is the singer, Merîh is the soldier, Müşterî is the judge and Zuhâl is the treasurer.

In this study on the concept of felek in the Divan of Mezâkî, a classical poet of the XVIIth century, the couplets related to each felek are scanned and translated into modern Turkish; information about the concept of felek, feleks and zodiac signs is given. All the couplets on the same concept with the same similes are not listed, examples of these couplets are selected and presented to the attention. In the study, firstly, how the concept of the celestial disks is handled in the couplets is emphasised, then the celestial disks are discussed in order from the inside to the outside, starting from the *Kamer*. The Divan of Mezâkî, which is analysed in this study, contains couplets about seven of the nine celestial planets, except for two. Among these, there is no mention of the *Müşterî* and the eighth celestial orb, the eighth celestial orb, which contains the zodiacal signs, *Felekü'l-burc*. However, there is a couplet in which the sign of *Hamel* is mentioned in the eighth celestial orb. It has been observed that sometimes (as in *Zuhâl*) the other names of the celestial disks are preferred instead of their most well-known names. In conclusion, based on the Divan of Mezâkî, the concept of the celestial spheres in the seventeenth-century divan literature and the context in which the celestial spheres are discussed in poetry and with what kind of similes are presented to the attention.

Kaynakça

Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig-Metin-I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1998). *Yusuf Has Hâcib-Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aytaç, A. (2022). "Felek Tasavvuru Etrafında Necâtî Bey'in Gazellerinde Güneş", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (4), s. 2005-2030. <https://doi.org/10.34083/akaded.1204123>

- Bayladı, D. (1995). *Mitoloji-Tanrıların Öyküsü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çelebi, İ. (2000). “İnşikâku'l-Kamer”. İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22, s. 343-345.
- Çelebioğlu, A. (1991). Ay. İslâm Ansiklopedisi içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4, s.186-191.
- Ceylan, Ö. (2005). “Sufî Öğretide Felek Telâkkisi Yahut Sizin Hiç Babamız Öldü mü?”, *Bizim Külliye Dergisi*, 6, s. 26-29.
- Çınar, B. (2010). “Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Felekler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), s. 777-792.
- Demirci, K. (1992). “Burç”. İslâm Ansiklopedisi. Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 6, (421- 422).
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. İstanbul: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Durkaya, Hayriye (2021). “Divan Şiirinde Zühre”. Kadın. Ed: Gülden Sağol Yüksekaya vd., Kesit Yayınları.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifet-nâme, TBMM Kütüphanesi, Yer No: 70-5.[Marifetname \(tbmm.gov.tr\) 197000088.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/197000088.pdf) (Erişim: 15-04-2024)
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*. [marifetname-milli kütüp o6 Mil Yz B 807 33. poz.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/marifetname-milli-kutup-o6-mil-yz-b-807-33-poz.pdf) (Erişim: 15-04-2024)
- Horata, O. (2004). “Son Klasik Dönem - Nazım”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* içinde, 5, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 443 – 551.
- İşikhan, D. (2022). “Gökyüzünün En Zarif ve Estetik Gezegeni: Zühre”. *Kültürk*. (5), s. 21-34.
- Karasu, B. (2019). “Feleğe İsyân - Kadere Rıza: Amasyalı Münîrî'nin Mersiyesinde Felek ve Feleğe Dair Söylem Biçimleri”, *Akademik Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 3(1), s.139-146. <https://doi.org/10.34083/akaded.534632>
- Kaya, M. (1991). İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4, s. 181-183.
- Kul, N. (2015), 16. Yüzyıl Şairlerinde Felek Kavramı, Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kurnaz, C. (1995). Felek, İslâm Ansiklopedisi içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12, s. 306-307.
- Kutluer, İ. (1995). “Felek”, İslâm Ansiklopedisi içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12, s. 303-306.
- Küçük, S. (1988). Divan Şiirinde Güneş Üzerine bir deneme. Mehmet Kaplan İçin. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 149-176.
- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı. Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Mermer, A. (1991). *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını. Ankara.
- Özlük, I. P. (2022). Sehî Bey Divanı'nda Âdetler ve İnançlar. *Erciyes Akademi*, 36 (Özel Sayı), s.1588-1607. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1192499>
- Özmen, V. (2020). “Derzizâde Ulvî Divanı'nda Felek Kavramı”, *The Journal of Academic Social Studies*. (80), s.231-243.
- Öztuna, Y. (2006). *Türk Müsiki'si Akademik Klasik Türk San'at Müsiki'si'nin Ansiklopedik Sözlüğü*, C.II, Orient Yayınları, Ankara.
- Sofuoğlu, N. (2014). “İshak Hocası Ahmed Güzelhisârî'nin Vahdet-Nâme-İ Âlem-Engiz Mesnevisi'nde Yaratılış ve Felekler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (Haziran 2014), 99-145. <https://doi.org/10.21054/deuifd.394302>
- Şentürk, A. A. (1994). “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sabiteler (Burçlar)”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 90, s.131-180.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19. uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Unat, Y. (2000). “Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (11), s. 633-696. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000459
- Uzun, M. İ. (2010). Süreyyâ, İslâm Ansiklopedisi içinde, Türk Diyanet Vakfı Yayınları. 38, s. 162-164.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). Arş, İslâm Ansiklopedisi içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 3, s. 406-409.
- Yılmaz, S., & Köse, S. (2024). “Klasik Türk Şiirinde Zühre”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (14), s. 128-144. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1417102>